

ધોરણ 11-12 : સંગીત અધ્યયન નિષ્પત્તિ

પ્રસ્તાવના:

ઉચ્ચતર માધ્યમિક કક્ષાએ સંગીતના અભ્યાસક્રમમાં કંઠ્ય (ગાયન) સંગીત, વાદ્ય સંગીત (તત્, સુષિર અને અવનધ્ધ ઉ.દા. શબ્દમાળા અથવા ફૂંકથી વાગતાં અને થાપનાં વાદ્યો). સંગીત શિક્ષણના આ તબક્કે શાસ્ત્રીય સંગીતની બે શાખાઓ - હિન્દુસ્તાની સંગીત અને કર્ણાટકી સંગીતનો અભ્યાસ કરવાનો રહે છે. હિન્દુસ્તાની સંગીત ભારતના ઉત્તર, પૂર્વી અને પશ્ચિમનાં રાજ્યોમાં પ્રચલિત છે. કર્ણાટકી સંગીત ભારતના દક્ષિણમાં આવેલાં પાંચ રાજ્યોમાં જ સૌથી વધુ પ્રચલિત છે. સંગીતની કેટલીક પાયાની બાબતો તો સમાન જ હોય છે, પરંતુ ઇતિહાસ, સૈદ્ધાંતિક (થીયરી) અને ક્રિયાત્મક (પ્રાયોગિક-પ્રેક્ટિકલ)ની દૃષ્ટિએ સંગીતની ઉપરોક્ત બંને શાખામાં ઘણો તફાવત છે.

સંગીત મુખ્યત્વે તો પ્રદર્શનની કલા છે અને એટલે જ આ વિષયમાં 70% ભારણ ક્રિયાત્મક (પ્રાયોગિક) તાલીમ પર જ આપવામાં આવે છે, જેમાં સાત સૂર, તેમની વિવિધતાઓ, વિવિધ રાગનો અભ્યાસ, તાલ, સાંકેતિક વ્યવસ્થા/દસ્તાવેજીકરણનાં નિયમો, રાગનો ઉપયોગ, અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીત કે જે સ્થાનિક સંગીતનો એક પ્રકાર છે, જેને શાસ્ત્રીય સંગીતનાં કેટલાંક તત્વોને સામેલ કરીને બનાવાવમાં આવેલું છે. લોક સંગીત અને સ્થાનિક સંગીત વગેરે. આ તમામ તત્વો ભેગાં મળીને ભારતીય સંગીતની રચના કરે છે.

જોકે, એક વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે, સંગીતનાં મૂળિયાં વૈદિક કાળ એટલે કે 5000 વર્ષ જૂનાં છે. સંગીત કળાનો પ્રાચીન કાળથી વિકાસ થતો આવ્યો છે, જ્યારે મનુષ્ય આ પૃથ્વી પર તેમની આજુબાજુની કુદરતી ઘટનાઓની વિવિધતાનો અભ્યાસ કરવાની સાથે જ પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવાના વિવિધ માર્ગો શોધતો હતો. આમ, પ્રાચીન કાળથી વર્તમાન કાળ સુધીમાં સંગીતના ક્ષેત્રે જે ઉત્ક્રાંતિ થઈ છે, તે તેને અભ્યાસ માટેનો એક રસપ્રદ વિષય બનાવે છે. સંગીતના અભ્યાસક્રમમાં ભારતીય સંગીતના સૈદ્ધાંતિક (શાસ્ત્ર-થિયરી) વિભાગને 30% જેટલો જ ગુણભાર અપાયો છે. આ વિભાગમાં સંગીતના ઇતિહાસનો અભ્યાસ મધુર સંગીત સાંભળવાની પરાકાષ્ઠા સુધી લઈ જાય છે, ભારતીય સંગીતની વિવિધ સંકલ્પનાઓ, સ્વર અને તાલના વિવિધ પ્રકારોનો અભ્યાસ, શ્રુતિ/સ્વરસ્થાનના ઉચિત ઉપયોગની નોંધ, સંગીતનાં વિવિધ વાદ્યોનો ઇતિહાસ, સંગીતના વિકાસમાં મહત્વના લોકોનો ફાળો, નિષ્ણાતો દ્વારા લખવામાં આવેલાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ, વિવિધ પ્રકારોનો વિકાસ અને ઉત્ક્રાંતિ વગેરેનો આ વિભાગમાં અભ્યાસ કરવાનો રહેશે. સંગીતના આંતરશિસ્ત પાસાં, સમાજ સાથે તેનું જોડાણ અને તેનાં વલણો પણ અભ્યાસક્રમનાં મહત્વનાં પાસાં છે.

આ દસ્તાવેજમાં, હિન્દુસ્તાની સંગીત (કંઠ્ય/સ્વર) અને કર્ણાટકી સંગીત (કંઠ્ય/સ્વર)ની અધ્યયન નિષ્પત્તિ પર ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

હિન્દુસ્તાની સંગીત - કંઠ્ય/સ્વર :

ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણમાં હિન્દુસ્તાની સંગીતમાં કંઠ્ય અને વાદ્ય બંનેના શાસ્ત્રીય સંગીતનો સમાવેશ થાય છે. કંઠ્ય સંગીત અથવા મધુર વાદ્યો જેવાં કે વાયોલિન, સિતાર, વાંસળી વગેરેમાં રાગનો અભ્યાસ સૌથી મહત્વનો છે, જેની સાથે અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીતની શાખાઓ જેમકે, ભક્તિ સંગીત, અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીતના અન્ય મહત્વનાં પ્રકારો અને લોકસંગીતનો પણ અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. સંગીતની વિદ્યામાં તાલ અને લય એ સંગીતનો પ્રાણ છે. તાલ અને લયને જ્યારે મધુર અવાજ ધરાવતાં અને ફૂંક મારીને વગાડી શકાય તેવાં વાદ્યો પર વગાડતા શીખવું આ તબક્કે એટલું જ મહત્વપૂર્ણ છે, કેમકે સ્વર અને તાલના સંયોજન વગર સંગીત અધૂરું છે.

સંગીતના અભ્યાસક્રમ પાસેની અપેક્ષાઓ :

ધોરણ-11 અને 12માં અધ્યયન નિષ્પત્તિ એ માધ્યમિક સ્તરે જે અધ્યયન નિષ્પત્તિ પ્રાપ્ત કરી હોય તેની આગળ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે, શીખવાની પ્રક્રિયા એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણના સ્તરે પહોંચે છે ત્યારે અધ્યયન સામગ્રી અને અધ્યયન વ્યૂહરચનાઓ તેની જટિલતા અને વિવિધતાના કારણે બદલાઈ જતી હોય છે. એટલે કે, ધોરણ-11 અને 12માં અધ્યયન નિષ્પત્તિ આમ જોઈએ તો સમાન હોય છે, પરંતુ તેમાં જટિલતા અને વિવિધતા વધી જાય છે, કેમકે આ સ્તરે વિદ્યાર્થીએ જે તે વિષયમાં ઊંડા ઉતરવાનું હોય છે, તેનું ઊંડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત

કરવાનું હોય છે. વિવિધ તબક્કાનું અધ્યયન એ એક પ્રકારે શિક્ષણ વિસ્તરણ છે. અધ્યાપન પ્રક્રિયા અને તેનાં પરિણામો સાથે અધ્યયન નિષ્પત્તિનો આંતરસંબંધ છે. અધ્યાપન અને અધ્યયનની પ્રક્રિયામાં વિદ્યાર્થીઓને સામાજિક માળખું અને સંસ્કૃતિની સમજ પૂરી પાડવા માટે અને તેમના જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવા માટે એક શિક્ષણના એક ગતિશીલ માળખાની જરૂર પડે છે. આ પ્રક્રિયા સ્થિર કે કોઈ નિયત રૂપરેખામાં બંધાયેલી હોતી નથી, પરંતુ અધ્યાપન પ્રક્રિયામાં સુગમતા એટલે કે સંયોગો મુજબ તેમાં પરિવર્તન કરવાની જરૂર રહેતી હોય છે. તેમાં સર્વાંગી વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર હોય છે, ભારતની જે સાંસ્કૃતિક વિવિધતા છે તે પણ સૌથી મહત્વનો સ્ત્રોત છે.

એટલા માટે જ સંગીતમાં તેની બહુવિધ વિદ્યાઓ પર ધ્યાન આપવામાં આવે છે, જેમકે - ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીત, મહત્વની વ્યક્તિઓ જેમણે સમૃદ્ધ ફાળો આપ્યો છે, મહત્વનાં પાઠ્યપુસ્તકો, વારસો અથવા ધરાના, લોકસંગીતનાં તત્વો અને વિવિધતા, સામાજિક વલણો, ધાર્મિક વિધિઓ પર સંગીતની અસરો, સંગીતનો ભાષા, સામાજિક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ગણિત જેવા વિષયો સાથેને સંબંધ. અન્ય લલિત કલાઓ જેમકે નૃત્ય, થિયેટરમાં પણ સંગીતની અપાર સંભાવનાઓ રહેલી છે. એટલે, કલાના અન્ય પ્રકારો પર સંગીતની કેવી અસરો થાય છે તે જાણવા આ પાસાઓ પર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ. આ ઉપરાંત, ભારતીય સંગીત વિશે વધુ જ્ઞાન મેળવવા માટે સંગ્રહાલયો, ઐતિહાસિક સ્મારકો, શિલ્પો પણ એક મોટું માધ્યમ છે. ઉપરોક્ત સ્થળોની મુલાકાત લો અને ભારતીય સંગીતમાં રહેલી વિવિધતા સંભાવનાઓ અને સાંસ્કૃતિક વિવિધતાને સમજવા માટે અહીં યોજાતા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો પણ નિહાળવા જોઈએ. પ્રવાસનની જાહેરાતો, વિવિધ ઉત્પાદનોની જાહેરાતો, વિવિધ પ્રકારના સંદેશાઓની જાહેરાતોમાં પણ સંગીતનો ખજાનો ભરેલો હોય છે. આથી, ભારતીય સંગીતનો અભ્યાસ કરતી સમયે આ પ્રકારનાં પાસાનો અભ્યાસ કરવો અત્યંત મહત્વનો અને ફરજિયાત ભાગ છે. સંગીત પ્રદર્શન પર આધારિત છે, એટલે વિવિધ મંચ જેવાકે શાળાની પ્રાર્થનાસભા, બે વર્ગ વચ્ચેની પ્રવૃત્તિઓ, વિવિધ સંસ્થાઓમાં યોજાતા નાના કાર્યક્રમો વગેરેમાં વિદ્યાર્થીઓને પોતાની કળાનું પ્રદર્શન કરવાની તક પુરી પાડવી જોઈએ.

સંગીતના વિદ્યાર્થીઓ પાસે અભ્યાસ દરમિયાન અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે, તેઓ...

- વિવિધ રાગના અભ્યાસ દરમિયાન કરેલા અભ્યાસની નોટબુક તૈયાર કરે,
- સંગીતના વિવિધ પ્રકારો જેવા કે ભજન, ફિલ્મી ગીત, લોકગીત, ગઝલ વગેરેમાં કેવા પ્રકારના રાગનો ઉપયોગ કરાયો છે તે ઓળખવું અને તેનો અભ્યાસ કરવો.
- સંગીતમાં અભ્યાસ કરવામાં આવતા સામાન્ય તાલ.
- સામાન્ય લોકોમાં રહેલા સંગીતને સમજવા માટે લોક સંગીત અથવા સ્થાનિક સંગીતનું જ્ઞાન મેળવવું. જેટલાં શક્ય હોય તેટલાં લોકગીતોને શીખવાનો પ્રયાસ કરો, જેથી વિદ્યાર્થીમાં આપણા દેશની વિવિધ ભાષાઓ, વૈચારિક પ્રક્રિયા, વિશેષ ધૂન અને દરેક પ્રદેશના વિશેષ તાલની માહિતી પ્રાપ્ત થશે. તેનાથી વિદ્યાર્થીને પ્રત્યેક ભારતીયના જીવનમાં સંગીત કેવી રીતે સંકળાયેલું છે અને વિવિધ પ્રસંગો પર સંગીતનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેને સમજવામાં મદદ મળશે.
- ફિલ્મી સંગીત (જૂના અને નવા)ની વિશાળતા અને અર્થપૂર્ણ માધુર્ય.
- એક વિશેષ રાગમાં સંગીતની નોંધનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તે સમજવા માટે સંગીતકારો તેમની વિશેષ શૈલીમાં કેવી રીતે રાગ વગાડે છે અને ગાય છે તે જુઓ અને સમજો. આ સાથે જ વિદ્યાર્થીઓ પાસે એ હકીકત સમજવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે, રાગની એક જ પ્રકારની નોંધ હોવા છતાં પણ તેમાં અવાજની અલગ રીતે પ્રસ્તુતિકરણની સંભાવના રહેલી છે, જેનું કારણ તેને વિવિધ ધરાના દ્વારા આપવામાં આવતી અલગ પ્રતિક્રિયા છે.
- ભારતીય સંગીતમાં તાલ એક તેના સ્વરૂપ અનેક છે. ગાયન, વાદન અને નૃત્યની આંટીઘૂંટીમાં તાલ રચાય છે. તાલમાં લયકારી ગણિત અને સૂક્ષ્મ ભાગની ગણતરી થાય છે. ભારતીય સંગીત સ્વરપ્રધાન છે અને વિદેશી સંગીત તાલ-પ્રધાન છે આ જ ભારતીય સંગીતનું મહત્વનું પાસું છે.

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રીતે કે સમુહમાં તક આપી શકાય અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે, તેઓને...</p> <ul style="list-style-type: none"> નાદના પાસાઓનો અભ્યાસ કરાવો (નાદના પ્રકાર - આહત નાદ અને અનાહત નાદ) અને ધ્વનિ તમારી નજીકના વાતાવરણમાં રહેલા વિવિધ પ્રકારના ધ્વનિને સાંભળો - સંગીતમય અને બિનસંગીતમય અને તેમની લાક્ષણિકતાઓને સમજાવવી. જુદી-જુદી ઝડપે અલંકારનો અભ્યાસ કરાવો (મધ્ય લય, દ્રૂત લય) સપ્તક ખ્યાલ સમજતી સમયે સાત શુદ્ધ સ્વરમાં રહેલા શ્રેણીબદ્ધ જટીલ સંયોજન, જેમકે (બંને આરોહ અને અવરોહ ક્રમ)ને સમજાવવી. -સા રે મ ગ, રે ગ પ મ... -સા સા ગ રે, રે રે મ ગ... બીજા શિક્ષક કે બાળક પણ કોમળ અને શુદ્ધ (12 સ્વર)નું સંયોજન બનાવરાવવું. -સા રે રે ગ ગ... ઉપર દર્શાવેલા અભ્યાસક્રમમાં જણાવ્યા મુજબના રાગ... -સા રે ગ, રે ગ પ, ગ પ ધ, પ ધ સા (રાગ ભૂપાલી-આરોહ ક્રમ) -સા રે રે ગ, ગ મ, મ પ, પ ધ ધ નિ નિ સા -સા નિ, નિ ધ, ધ પ, પ મ, મ ગા, ગા રે રે સા (રાગ ભૈરવનો આરોહ અને અવરોહ ક્રમ) તેઓ આ ખ્યાલને સમજવા માટે પોતાની રીતે સાત સ્વરને ગાઈ/વગાડી શકે છે અથવા માધ્યમિક કક્ષાએ તેમણે જે કોઈ રાગ શીખ્યો હોય તેનો અભ્યાસ કરી કરાવવો. જુદા જુદા રાગની નોંધના આધારે વિવિધ શ્રુતિ અને સ્વર ગાઓ/વગાડો અને તેને ધ્યાનથી સાંભળો. (સામ-સામે બેસીને, રેકોર્ડ કરેલું વગેરે). ઉદા. તરીકે અલ્હૈયા બિલાવલ, ભૂપાલી, ખમાજ, યમન, જૈનપુરી, બિહાગ, ભૈરવ, ભીમપલાસી 	<p>MU1101</p> <p>MU1102</p> <p>MU1103</p> <p>MU1104</p> <p>MU1105</p> <p>MU1106</p>	<p>વિદ્યાર્થી...</p> <p>નાદ અને ધ્વનિની વિભાવનાને સમજે છે, સંગીતમય અને બિનસંગીતમય ધ્વનિને સમજે છે.</p> <p>જુદી-જુદી ઝડપમાં શુદ્ધ નોંધના આધારે અલંકાર ગાય છે અને શુદ્ધ નોંધના આધારે અલંકારનું સર્જન કરે છે, અલંકારને પોતાની નોટબુકમાં નોંધે છે અને ગાવાનો અભ્યાસ કરે છે.</p> <p>વિવિધ અલંકારોનો અભ્યાસ કરતા સમયે સપ્તકના ખ્યાલને સમજે છે. શુદ્ધ અને કોમળ નોંધના સંયોજનમાં અલંકાર ગાય છે.</p> <p>શ્રુતિનો ખ્યાલ સમજે છે. 22 શ્રુતિના કોષ્ટકમાં સ્વરને કેવી રીતે ગોઠવવામાં આવે છે તે સમજાવે છે.</p> <p>નીચે આપેલા રાગનું માળખું અને તેને કેવી રીતે ગાવા તેને સમજે છે. - અલ્હૈયા બિલાવલ, ભૂપાલી, ખમાજ, યમન, જૈનપુરી, બિહાગ, ભૈરવ, ભીમપલાસી</p> <ul style="list-style-type: none"> શ્રુતિમાં રહેલા સ્વરના સ્થાન મુજબ વિશેષ રાગનો સ્વર ગાય છે. રાગમાં અલંકારનું સર્જન કરીને ગાય છે. રાગમાં આરોહ, અવરોહ અને પકડના મહત્વને સમજે છે. આરોહ, અવરોહ અને પકડ ગાય છે અને સ્વરના પ્રકારો પર તેનો અભ્યાસ કરે છે. રાગમાં રહેલી વિવિધ નોંધના આધારે વિવિધ સંયોજન કરતા સમયે વાદી, સંવાદી અને અન્ય સ્વરની ભૂમિકાને સમજે છે. છોટા ખ્યાલની રચનાઓ ગાય છે. બડા ખ્યાલની રચનાઓ ગાય છે - ૧૨ માત્રામાં જુદા જુદા તાલની રચનાઓ ગાય છે. બડા-ખ્યાલ અને છોટા-ખ્યાલને ધ્યાનમાં રાખીને આલાપ અને તાન સાથે રાગ ગાય છે. <p>તમામ તાલમાં રહેલી હાથની હલન-ચલન પ્રક્રિયાઓને યાદ કરે છે.</p>

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>(હિન્દુસ્તાની સંગીતમાં જે 12 સ્વર ગાવામાં આવે છે, એ તમામ સ્વર આ રાગમાં આવેલાં છે)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● વિદ્યાર્થીઓને 22 શ્રુતિનું કોષ્ટક તૈયાર કરવા જણાવવું. ● અભ્યાસક્રમમાં રહેલા વિવિધ રાગોનું અધ્યાપન (અલ્હૈયા બિલાવલ, ભૂપાલી, ખમાજ, યમન, જૈનપૂરી, બિહાગ, ભૈરવ, ભીમપલાસી) ● રાગમાં રહેલા આરોહ અને અવરોહને શીખવવા અને ત્યાર પછી રાગમાં રહેલા વાદી, સંવાદી, અનુવાદી અને વિવાદી (જો હોય તો)ની તાલીમ આપવી. સાથે જ રાગમાં પકડ અથવા રાગના મુખ્ય ચલનનું મહત્ત્વ સમજાવવું. તેનાથી વિદ્યાર્થીને સ્વર વિસ્તારનું જ્ઞાન મળશે. સ્વરની વિવિધ રચનાઓ/પ્રકારોના સર્જન માટે પ્રોત્સાહન આપવું. ● કોઈ એક રાગમાં રહેલા છોટા ખ્યાલ/બડા ખ્યાલ/દ્રુત ખ્યાલ આપવા છે અને રાગમાં રહેલા જુદા-જુદા તાલ રજાખાની અથવા મસીતખાની ગત વગડાવવા. (ઓછામાં ઓછા-2) ● કોઈ પણ રચનામાં શબ્દોને લય/તાલના પ્રકારના આધારે જોડવામાં આવે છે, જે ધ્યાન આપવા યોગ્ય અને સમજણ માટેનું તત્ત્વ છે. આથી સમયાંતરે આ તત્ત્વોને વિદ્યાર્થીઓના ધ્યાનમાં લાવતા રહેવું જોઈએ. ● ખ્યાલની તાલ અને ગતિનું સંતુલન જાળવી રાખીને એક રાગમાં રહેલી સરગમ / સ્વર વિસ્તાર / અલંકારિક તાનને લય/દ્વારા શીખવવું. ● બડા ખ્યાલ/વિલંબિત ખ્યાલને 12 માત્રામાં શીખે છે અને પછી તેને 24 માત્રા સુધી લઈ જાય તેવો પ્રયત્ન કરવો. ● વિલંબિત ખ્યાલ અને દ્રુત ખ્યાલમાં રહેલા સ્વર વિસ્તારનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે શીખવવું. ● વિવિધ પ્રકારના તાલ જેમકે, ત્રિતાલ, કહરવા, દાદરા, એકતાલ, ચૌતાલ, સુલતાલ યાદ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે અને વિભાગ, માત્રા, ખંડ, તાલી, ખાલી, સમ, ઠેકા વગેરે ખ્યાલોને હાથના હલન-ચલનથી સમજાવવું. 	<p>MU1107</p> <p>MU1108</p> <p>MU1109</p> <p>MU1110</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● જુદા-જુદા તાલમાં માત્રાના ખ્યાલને સમજે છે અને વિવિધ રચનાઓમાં તેના મહત્ત્વને સમજે છે. <p>લોક સંગીત, ફિલ્મ સંગીત, પ્રાદેશિક સંગીત, ભક્તિ સંગીત અથવા કોઈપણ પ્રકારના સંગીતમાં એક રાગના સ્વર વિસ્તારને ઓળખે છે.</p> <p>ઓછામાં ઓછા બે પ્રકારના ઉપશાસ્ત્રીય સંગીતને ગાય છે. દાદરા, કજરી, ભક્તિગીત</p> <p>લોક સંગીત ગાય છે અને તેનું વિશ્લેષણ કરે છે.</p> <p>રાષ્ટ્રગીતમાં રહેલા સ્વર, તાલનો અર્થ સમજે છે અને ગાય છે. રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વને સમજવા માટે આ ગીતનો ઈતિહાસ જાણે છે.</p>

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<ul style="list-style-type: none"> ● તબલા પર અથવા ઈલેક્ટ્રોનિક તબલા પર વગાડવામાં આવતા તાલને ધ્યાનથી સંભળાવવા છે અને તેમાં આવતા ઠેકાને સમજાવવા. ● ગતિ/લયના પ્રકારોને સમજવા અને જુદા-જુદા તાલને સમજવા માટે અલગ-અલગ રચનાઓ ગવડાવવી. ● અભ્યાસક્રમમાં આપેલા તમામ રાગના આલાપ, તાન, ઝાલા, મીંડ, તોડા વગાડો. ● વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વર વિસ્તાર દ્વારા રાગને ઓળખવાની ક્ષમતા કેળવો. ● આપણા દેશમાં કેટલા પ્રકારનું સંગીત છે તેને સમજવા માટે સંગીતના જુદા-જુદા પ્રકારો ધ્યાનપૂર્વક સંભળાવો. જેમકે, શાસ્ત્રીય સંગીતમાં રોગો (કંઠ્ય અને વાદ્ય બંનેમાં), જુદા-જુદા રાજ્યોમાં રહેલું લોકસંગીત, પ્રાર્થના ગીત, ઋતુ આધારિત ગીતો, રીવાજો આધારિત ગીતો, લોકસંગીત વગેરે. ● સંગીતના ઉપશાસ્ત્રીય પ્રકારો જેમકે દાદરા, કજરી વગેરે શીખવવા. ● સુગમ સંગીત વિશેનું જ્ઞાન કેળવવું, જેમકે, ગીતો, સ્થાનિક ગીતો, રાષ્ટ્રભક્તિના ગીતો, પ્રાર્થના ગીતો વગેરે. ● લોક સંગીતનું જ્ઞાન મેળવવું અને તેનું વિશ્લેષણ કરવું. ● જુદા જુદા રાજ્યોનાં લોકસંગીત <ul style="list-style-type: none"> - બે લોકગીત શીખો, જેમાંથી એક તમારી માતૃભાષાનું હોવું જોઈએ. - કોઈ અન્ય ભાષાનાં બે લોકગીત - કોઈપણ પ્રદેશ/રાજ્યના લોક વાદ્યો વિશે જાણો અને શીખો. ● દરેક ગીતનો હંમેશાં એક વિષય હોય છે, જે સમુદાયમાં જન્મ, લગ્ન, તહેવાર, રિવાજ અને પરંપરા સાથે સંકળાયેલો હોય છે અને સમાજમાં થતી આવી જ ઘટનાઓ સાથે સંકળાયેલો હોય છે. આ ગીતમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલા શબ્દોનો અર્થ 		

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>જાણવાનો પ્રયાસ કરો, તેની બોલી જાણો અને વિષયનું વિશ્લેષણ કરો.</p> <ul style="list-style-type: none"> - વંદે માતરમ અને રાષ્ટ્રગીતમાં રહેલા શબ્દો, સ્વર, તાલ અને તેના ઇતિહાસની માહિતી મેળવો અને તેની નોંધ કરો. - એક ભક્તિ ગીત અને બે પ્રાર્થના ગીતનું માળખું શું છે અને તાલ માટે કયા વાદ્યોનો ઉપયોગ કરાયો છે તે જાણો. - આવા જ સ્વર વિસ્તાર ફિલ્મ સંગીત/સ્થાનિક ફિલ્મ સંગીત/લોક સંગીતમાં શોધો અને તેને તમારી નોટબુકમાં નોંધો. 		

હિન્દુસ્તાની સંગીત - કંઠ્ય / સ્વર
ઘોરણ-11 : કંઠ્ય અને વાદ્ય : સૈદ્ધાંતિક (Theory)

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રીતે કે સમૂહમાં તક આપી શકાય અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે, તેઓ...</p> <ul style="list-style-type: none"> ● આપેલા નિયમોની સરખામણી કરાવવી, તેમને પ્રયોગાત્મક ભાગ સાથે સાંકળવા અને નીચે આપેલાં ઉદાહરણો સાથે તેમને પરિભાષિત કરાવવા... <ul style="list-style-type: none"> - સંગીત <ul style="list-style-type: none"> - શાસ્ત્રીય સંગીત : હિન્દુસ્તાની અને કર્ણાટકી - ઉપશાસ્ત્રીય સંગીત - સુગમ સંગીત - લોક સંગીત - તકનિકી શબ્દનો અભ્યાસ કરે છે, જેમ કે, ધ્વનિ નાદ, શ્રુતિ, સ્વર, સપ્તક, વર્ણ, રાગ, જાતિ, ગ્રામ, મૂર્છના લય અને તેના પ્રકારો, ગત (મસીતખાની, રજાખાની), તાલ, વિભાગ, માત્રા, તાલી, ખંડ, ખાલી, સામ, ઠેકા વગેરે. - આ શબ્દોને પ્રાયોગિક અધ્યયનમાં સાંકળવા. ● નીચે આપેલા રાગના પારિભાષિક શબ્દોને સમજો અને તેની સાથે જ ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતની ઇતિહાસની પ્રગતિ વિશે વંચાવવું. <ul style="list-style-type: none"> - માર્ગી-દેશી - નિબદ્ધ-અનિબદ્ધ ગાન રાગની ઉત્ક્રાંતિ <ul style="list-style-type: none"> - થાટ-રાગ વ્યવસ્થા... ● નીચેના લેખકો દ્વારા બનાવેલી સાંકેતિક પદ્ધતિથી લખવાનું શીખે છે. <ul style="list-style-type: none"> પંડિત વી.એન. ભાતખંડે સંકેત પદ્ધતિ પંડિત વી. ડી. પલુસ્કર સંકેત પદ્ધતિ <ul style="list-style-type: none"> - રામાયણ અને મહાભારત કાળના સંગીત વિશે વાંચે છે. - સંગીતના મહાન ગ્રંથોનું પ્રાથમિક જ્ઞાન મેળવે છે. સામવેદ, નાટ્યશાસ્ત્ર ● ભારતીય સંગીત વાદ્યોનું વર્ગીકરણ <ul style="list-style-type: none"> - તંતુ વાદ્યો - (તત્ વિતત્ વાદ્ય) - અવનદ્ય-પવન (ફૂંકથી) વાગતા વાદ્યો - ધન-ધાતુનાં બનેલાં વાદ્યો 	<p>MU1101</p> <p>MU1102</p> <p>MU1103</p> <p>MU1104</p> <p>MU1105</p> <p>MU1106</p> <p>MU1107</p> <p>MU1108</p> <p>MU1109</p>	<p>વિદ્યાર્થી...</p> <p>સંગીતના વિવિધ પ્રકારોમાં રહેલા સૌંદર્ય શાસ્ત્રની પ્રશંસા કરે છે.</p> <p>સંગીતના વિવિધ પ્રકારો વચ્ચેનો તફાવત રજૂ કરે છે, જેમ કે,</p> <ul style="list-style-type: none"> - શાસ્ત્રીય સંગીત - ઉપશાસ્ત્રીય સંગીત - સુગમ સંગીત - લોક સંગીત - અત્યાર સુધી જે શીખ્યું છે તેમની તુલના કરે છે અને તેના વિશે લખે છે. <p>હિન્દુસ્તાની સંગીતના તકનિકી સિદ્ધાંતોને પરિભાષિત કરે છે.</p> <p>રાગોની ઉત્ક્રાંતિ અને ઐતિહાસિક પાસાને પારિભાષિક શબ્દો દ્વારા સમજાવે છે.</p> <p>ભાતખંડે અને પલુસ્કરની સાંકેતિક પદ્ધતિ દ્વારા રચનાઓ લખે છે.</p> <p>પ્રાચીન કાળના સંગીતનો ઇતિહાસ જાણે છે.</p> <p>પ્રાચીન ગ્રંથોમાં વર્ણન કરાયેલાં સંગીતનાં તત્વો વિશે માહિતી મેળવે છે.</p> <p>સંગીતનાં વાદ્યોના વર્ગીકરણ પાછળ રહેલા સિદ્ધાંતોને સમજે છે અને તેમને ગણિત અને ભૌતિક શાસ્ત્ર સાથે સાંકળે છે.</p> <p>સંગીતની દુનિયામાં સંગીતકારોના યોગદાનની પ્રશંસા કરે છે.</p>

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)
<p>(ઉદા. તરીકે તાનપુરા, સિતાર, સરોદ, ગિટાર, વાયોલિન, ઈસરાજ, વાંસળી, હાર્મોનિયમ, તબલાં, પખવાજ, ઢોલક, કી-બોર્ડ વગેરે)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● વિદ્યાર્થીઓ પાસે સંગીતનાં સાધનોમાં ગણિત અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓના મહત્ત્વ સંબંધિત એક પ્રોજેક્ટ તૈયાર કરાવવો. (વાદ્યના ધ્વનિના ગાણિતિક પરિમાણો અને અવાજના ઉત્પાદન પાછળ રહેલા તર્ક) ● સંગીતનાં સાધનોનું માળખું સમજવા અને ગણિત તથા ભૌતિક વિજ્ઞાન સાથેના તેમનાં સંબંધને સમજાવવા માટે સંગીતનાં વાદ્યોનાં ચિત્રો દોરાવવાં. ● કંઠ્ય અને વાદ્ય સંગીતના વિવિધ ઘરાના/વાણીનો ટૂંકો અભ્યાસ કરાવવો. ● કંઠ્ય સંગીતના ઘરાના - ગ્વાલિયર, આગરા, કિરાના, જયપુર, દિલ્હી, પટિયાલા, રામપુર-સાશ્વાન ● વાદ્ય સંગીતના ઘરાના-સાનિયા ● વિદ્યાર્થીઓને ભારતીય સંગીતના ઇતિહાસમાં યોગદાન આપનારા જાણીતા વિદ્વાનો અને સંગીતકારોનું જીવનચરિત્ર વાંચવા પ્રેરિત કરો. <ul style="list-style-type: none"> - અમીર ખુશરો - સ્વામી હરિદાસ - મિયાં તાનસેન - ભૈજુભાવરા - સદારંગ-અદારંગ - પં. વી.એન. ભાતખંડે - પં. વી.ડી. પલુસ્કર 	

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રીતે કે સમુહમાં તક આપી શકાય અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે, તેઓ...</p> <ul style="list-style-type: none"> ● નીચે આપેલા રાગો શીખવવા... <ul style="list-style-type: none"> - ભૈરવી, આસાવરી, કાફી, બિહાગ, દેશ, બાગેશ્રી, શુદ્ધ સારંગ, માલકૌંસ (શાસ્ત્રીય સંગીતના સિદ્ધાંતોના આધારે વિગતવાર શીખવવા) ● વિદ્યાર્થીઓએ નીચે દર્શાવેલ રાગો પણ શીખવા જોઈએ અને તેમની બંદિશો સમજાવવી જોઈએ. <ul style="list-style-type: none"> - વિલંબિત ખ્યાલ-એક - દરેક રાગમાં આલાપ અને તાન સાથે દ્રુત ખ્યાલ - લક્ષણગીત-એક - સરગમ ગીત-બે - ધમાર-એક - તરાના-એક ● સંગીતના વાદ્યો વગાડતા સમયે નીચેની બાબતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. <ul style="list-style-type: none"> - આપેલા રાગમાં સરળ વર્ણન સાથે બે ગત અને થોડાં તોડા. - આપેલા કોઈ પણ બે રાગમાં ઓછામાં ઓછા બે સ્વરનો ઉપયોગ કરીને મીંડનું નિર્માણ કરવું, જેમાં આલાપ, ઝાલા પણ હોવા જોઈએ. - તમામ રાગમાં તોડા અને ઝાલા સાથે દ્રુત ગતનો ઉપયોગ. - આપેલા રાગોમાં રૂપક અને ઝપતાલનો ઉપયોગ કરીને એક રચના તૈયાર કરવી. - બે ધૂન ● વિદ્યાર્થીઓને રેકોર્ડ કરેલા અસંખ્ય પ્રકારનાં સંગીત સાંભળીને વિવિધ રચનાઓમાં સ્વર શોધવાનું કહો. ત્યાર પછી તેમને રાગને સમજવા માટે સંકેતના આધારે ગાવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ. એક ફિલ્મ ગીત તૈયાર કરવા માટે, ભક્તિ ગીતોની રચના કરવા માટે રાગનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તે શીખવાડો. ત્યાર પછી વિદ્યાર્થીઓને સંગીતના કોઈ મુદ્દે ચર્ચા કરવાનું કહો. ● કોઈ ચોક્કસ રાગમાં રચના કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ. 	<p>MU1201</p> <p>MU1202</p> <p>MU1203</p> <p>MU1204</p> <p>MU1205</p>	<p>વિદ્યાર્થી...</p> <p>નીચે આપેલ રાગની બંદિશો અને તેને કેવી રીતે ગાવું તેના વિશે સમજ કેળવે છે - ભૈરવી, આસાવરી, કાફી, બિહાગ, દેશ, બાગેશ્રી, શુદ્ધ સારંગ, માલકૌંસ</p> <ul style="list-style-type: none"> - શ્રુતિમાં રહેલા સ્વરના સ્થાન મુજબ વિશેષ રાગનો સ્વર ગાય છે. - રાગમાં અલંકારનું સર્જન કરીને ગાય છે. - રાગમાં આરોહ-અવરોહ અને પકડના મહત્વને સમજે છે. - આરોહ, અવરોહ અને પકડ ગાય છે અને સ્વરના પ્રકારો પર તેનો અભ્યાસ કરે છે. - રાગમાં રહેલી વિવિધ નોંધના આધારે વિવિધ સંયોજન કરતા સમયે વાદી, સંવાદી અને અન્ય સ્વરની ભૂમિકાને સમજે છે. - છોટા ખ્યાલ રચનાઓ ગાય છે. - 2-રાગમાં સરગમ ગીત ગાય છે. - 1-રાગમાં લક્ષણગીત ગાય છે. - બડા ખ્યાલની રચનાઓ ગાય છે - 12 માત્રા અને 12 માત્રા - જુદા-જુદા તાલની રચનાઓ ગાય છે. - બડા ખ્યાલ અને છોટા ખ્યાલને ધ્યાનમાં રાખીને આલાપ અને તાન સાથે રાગ ગાય છે. - 1 રાગમાં ધમાર ગાય છે. - 1 રાગમાં તરાના ગાય છે. <p>લોક ગીતો, ફિલ્મી ગીતો, પ્રાર્થના ગીતોમાં આ રાગના ઉપયોગની પ્રશંસા કરે છે.</p> <p>રાગના સંકેતોના આધારે કોઈપણ પ્રકારની રચના કરે છે.</p> <p>તમામ તાલમાં રહેલી હાથની હલન-ચલન પ્રક્રિયાઓને યાદ કરે છે.</p> <ul style="list-style-type: none"> - જુદા જુદા તાલમાં માત્રાના ખ્યાલને સમજે છે અને વિવિધ રચનાઓમાં તેના મહત્વને સમજે છે. <p>તાનપુરા પર ધૂન ગાવા સક્ષમ બને છે અને તેણે જે વાદ્ય પસંદ કર્યું હોય તેના પર ધૂન વગાડવા માટે સક્ષમ બને છે.</p>

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<ul style="list-style-type: none"> ● સ્વરના વિસ્તારના આધારે રાગને ઓળખવાની ક્ષમતા વિકસાવવી જોઈએ. નીચે આપેલા તાલ શીખવાડો... <ul style="list-style-type: none"> - હાથમાં થાપ આપીને ઠેકા યાદ કરાવો - ધમાર, ઝપતાલ, રૂપક, તેવરા સુલતાલ, ઠાહલય અને દુગન - તબલા પર સરલ ઠેકા બે તાલ વગાડવાની ક્ષમતા કેળવણી. ● જે વાદ્ય પસંદ કર્યું હોય તેની રચના અને સૂર તાલનું જ્ઞાન. 		

હિન્દુસ્તાની સંગીત - કંઠ્ય / સ્વર
ઘોરણ-12 : કંઠ્ય અને વાદ્ય : સૈદ્ધાંતિક (Theory)

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રીતે કે સમુહમાં તક આપી શકાય અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે, તેઓ...</p> <ul style="list-style-type: none"> ● હિન્દુસ્તાની સંગીતના તકનિકી સિદ્ધાંતોને જાણો અને સમજો, જેમકે... વર્ણ, અલંકાર, આલાપ, તાન, ધમક, કણસ્વર, ખટકા, મૂર્કી, મીંડ, કીર્તન, ઝમાઝમા, ઘસીટ, સૂત, ગમક, મૂર્છના ● સમકાલીન સમયમાં પ્રચલિત રાગ પદ્ધતિની મહત્વની લાક્ષણિકતાઓ (અભ્યાસક્રમમાં આપેલા રાગ સાથે તેને સાંકળો) <ul style="list-style-type: none"> - રાગનો સમય સિદ્ધાંત - શુદ્ધ, ઇયાલાગ અને સંકીર્ણ રાગ - પરમેલ પ્રવેશક રાગ ● ભારતીય સંગીતના ઐતિહાસિક વિકાસનો અભ્યાસ કરવો. <ul style="list-style-type: none"> - વેદિક કાળથી 13મી સદી સુધીનો સમયગાળો - સંગીતના ગ્રંથોનો ટૂંકો પરિચય - સંગીત રત્નાકર, સંગીત મકરંદ, સંગીત પારિજાત - જાતિ જ્ઞાન અને પ્રબંધ જ્ઞાન - 14મી સદીથી સમકાલીન સુધીનો સમયગાળો - ઘરાનાનું મૂળ અને વિકાસ - સંગીતમાં શૈક્ષણિક સંસ્થાઓનો વિકાસ ● કેટલાક સમકાલીન સંગીતના વાદ્યોનો પરિચય (તાનપુરા, સિતાર, સરોદ, સંતુર, પખવાજ, વાંસળી, શહેનાઈ, ઝાંઝ, મંજીરા, ગિટાર, સિન્થેસાઈઝર, વાયોલિન) ● રાગ અને સાંકેતિક પદ્ધતિમાં લખવાનું સમજવું અને તેનું વર્ણન કરવું. <ul style="list-style-type: none"> - ભૈરવી, આસાવરી, કાફી, બિહાગ, દેશ, બાગેશ્વરી, શુદ્ધ સારંગ, માલકૌસ ● વિદ્યાર્થીઓને ભારતીય સંગીતના ઇતિહાસમાં યોગદાન આપનારા જાણીતા વિદ્વાનો અને સંગીતકારોનું જીવનચરિત્ર વાંચવા પ્રેરિત કરો. <ul style="list-style-type: none"> - પં. વિષ્ણુ નારાયણ ભાતખંડે - પં. વિષ્ણુ દિગંબર પાલુસ્કર - બાબા બહેરામ ખાન - અહેમદ જાન થિરકવા - કંકે મહારાજ - પાગલ દાસ - ભીમસેન જોશી - બિસ્મિલ્લાહ ખાન - ઝાકીર હુસેન - મોઈનુદ્દીન અમિનુદ્દીન ડાગર ભાઈઓ - કુમાર ગાંધર્વ 	<p>MU1201</p> <p>MU1202</p> <p>MU1203</p> <p>MU1204</p> <p>MU1205</p> <p>MU1206</p> <p>MU1207</p> <p>MU1208</p> <p>MU1209</p>	<p>વિદ્યાર્થી...</p> <p>સંગીતની તકનિકી બાબતોની વ્યાખ્યાઓને સમજે છે.</p> <p>કોઈ સંગીત રચનામાં આ તકનિકી બાબતોને ઓળખે છે અને તે ગાય/વગાડે છે.</p> <p>રાગમાં સમયના સિદ્ધાંતના મહત્વને સમજે છે, પરમેલ પ્રવેશક, શુદ્ધ, ઇયાલાગ અને સંકીર્ણ રાગ વિશે જ્ઞાન મેળવે છે.</p> <p>વૈદિક કાળથી વર્તમાન સમય સુધીમાં સંગીતના ક્ષેત્રે થયેલી પ્રગતિ અને ઉત્ક્રાંતિની માહિતી એકઠી કરે છે અને તેની પ્રશંસા કરે છે.</p> <p>સંગીતના મહાન ગ્રંથોની ભૂમિકાને સમજે છે.</p> <p>શાસ્ત્રીય સંગીતના પ્રોત્સાહન અને તેને સામાન્ય લોકો સુધી પહોંચાડવા માટે સંસ્થાઓની ભૂમિકાની પ્રશંસા કરે છે.</p> <p>વર્તમાન સમયમાં ઉપયોગમાં લેવાતા સમકાલીન સંગીતના વાદ્યોને પરંપરાગત વાદ્યો સાથે સાંકળે છે.</p> <p>કલાકાર દ્વારા વગાડવામાં આવતા વાદ્યને ઓળખે છે અને સંગીતનો આનંદ માણે છે.</p> <p>સંગીતમાં સાંકેતિક પદ્ધતિની કળા અભિવ્યક્ત કરે છે, જે કોઈ એક સંગીત રચનાને લખવા માટે અત્યંત મહત્વની હોય છે.</p> <p>સંગીતનો એક કલાના માધ્યમ તરીકે વિકાસ કરવા માટે સંગીતકારોએ આપેલા યોગદાનની પ્રશંસા કરે છે.</p>

કર્ણાટકી સંગીત - કંઠ્ય અને સ્વર

ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણમાં કર્ણાટક સંગીતમાં કંઠ્ય અને વાદ્ય બંનેના શાસ્ત્રીય સંગીતનો સમાવેશ થાય છે. કંઠ્ય સંગીત અથવા મધુર વાદ્યો જેવાં કે વાયોલિન, વીણા, વાંસળી વગેરેમાં રાગનો અભ્યાસ સૌથી મહત્વનો છે, જેની સાથે અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીતની શાખાઓ જેમકે, ભક્તિ, સંગીત, અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીતના અન્ય મહત્વના પ્રકારો અને લોકસંગીતનો પણ અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. આ શાખાઓની સાથે જ સંગીતની સૈદ્ધાંતિક બાબતોનો પણ સારી રીતે અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. સંગીત તમામ પ્રકારોમાં તાલ અને લય અલગ પાડી શકાય એવા તત્વો નથી, એટલે જુદા-જુદા રાગનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની સાથે જ વિવિધ પ્રકારના તાલની વિગતો જાણવી પણ અત્યંત જરૂરી છે.

સંગીતના અભ્યાસક્રમ પાસેની અપેક્ષાઓ :

ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણના સ્તરે સંગીતના શિક્ષણને એક સતત ચાલતી પ્રક્રિયા તરીકે જોવામાં આવે છે. જેમકે, ધોરણ-11માં જે જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તે ધોરણ-12માં આગળના અભ્યાસનો માર્ગ તૈયાર કરે છે. કેટલીક વખત, વિદ્યાર્થી બંને ધોરણમાં એક જ વિષયનો અભ્યાસ કરતો હોય છે, પરંતુ આગળના ધોરણમાં જે તે વિષયની જટીલતાઓમાં જરૂર વધારો થશે અને તે વિદ્યાર્થીને જે તે વિષયનું ઊંડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરશે.

ધોરણ-11 અને ધોરણ-12માં સંગીતના શિક્ષણમાં મુખ્યત્વે શાસ્ત્રી, અર્ધશાસ્ત્રી, સુગમ અને લોક સંગીત પર દૃષ્ટિપાત કરવામાં આવતો હોય છે. આ ઉપરાંત ભારતીય સંગીતની ઐતિહાસિક બાબતો, જેમકે, તેનું મૂળ અને વિકાસ, સંગીતના ગ્રંથોનું મહત્વ, બે અલગ પદ્ધતિ - કર્ણાટક અને હિન્દુસ્તાની સંગીતનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. પારિભાષિક શબ્દોની માહિતી મેળવવાથી વિદ્યાર્થીને વિષયની મૂળભૂત બાબતોને સમજવામાં સરળતા રહે છે. આ સાથે જ જુદા-જુદા રાગ, તાલ અને તેનું વર્ગીકરણ, સંગીતના વિવિધ પ્રકારો પણ અભ્યાસક્રમનું એક મહત્વનું પાસું છે. આ ઉપરાંત, સંગીતનાં વિવિધ વાદ્યો અને તેમનું વર્ગીકરણ પણ વિદ્યાર્થીના સંગીત વિશેના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે. છેલ્લું પરંતુ અંતિમ નહીં, સંગીતના વિકાસ અને પ્રગતિમાં વર્ષોત્તર યોગદાન આપનારા મહાન સંગીતકારો અને સંગીત શાસ્ત્રીઓ વિશે માહિતી મેળવવી પણ વિદ્યાર્થીઓ માટે એટલું જ મહત્વનું છે. સૈદ્ધાંતિક બાબતોના જ્ઞાનની સાથે સાથે વિદ્યાર્થીને તેણે પ્રાપ્ત કરેલા સંગીતના જ્ઞાનને દર્શકો સમક્ષ રજૂ કરવાની પણ પૂરતી તક મળવી જોઈએ. તેનાથી, વિદ્યાર્થીના આત્મવિશ્વાસમાં ગજબનો વધારો થાય છે. એ વાતમાં શંકાને કોઈ સ્થાન થી કે, શ્રોતાઓ તરફથી વિદ્યાર્થીઓને જે પ્રશંસા પ્રાપ્ત થાય છે તેનાથી તેઓ સંગીતમાં વધુ ઊંડે ઉતરવા માટે પ્રોત્સાહિત થાય છે.

કર્ણાટકી સંગીત

ધોરણ-11 : કંઠ્ય અને વાદ્ય : ક્રિયાત્મક (પ્રાયોગિક - Practical)

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રીતે કે સમૂહમાં તક આપી શકાય અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે, તેઓ...		વિદ્યાર્થી...
<ul style="list-style-type: none"> નાદનાં બે પાસાંનો અનુભવ કરો (આહત નાદ અને અનાહત નાદ) 	MU1101	નાદ અને ધ્વનિનો ખ્યાલ સમજે છે અને સંગીત અને બિનસંગીત ધ્વનિ વચ્ચે તફાવત પાડે છે.
<ul style="list-style-type: none"> વિદ્યાર્થીઓને તેમની આજુબાજુમાં રહેલા ધ્વનિ (અવાજ)ને ધ્યાનથી સાંભળવાનું કહો અને ત્યાર પછી તેની લાક્ષણિકતાઓના આધારે તેને સંગીત અને બીનસંગીતમાં વર્ગીકૃત કરવાનું કહો. 	MU1102	સાત સ્વર અને વિવિધ પાયાના અભ્યાસ ગાય છે/વગાડે છે, જેમ કે માયા માલવ ગૌડી રાગમાં સરલી વારિસાઈ, મધ્ય સ્થાયી વારિસાઈ, જનતા વારસાઈ, વક વારિસાઈ/ધાતુ વારિસાઈ. સાત શુદ્ધ સ્વરો શ્રુતિસ્થાનપર વિવિધ ગતિમાં વિવિધ અલંકારને શુદ્ધતાપૂર્વક ગાવાનો મહાવરો રાખે છે.
<ul style="list-style-type: none"> માયા માલવ ગૌડી રાગમાં આદિ તિગુન ગતિ સાથે સરલી વારિસાઈનો અભ્યાસ કરાવવો. 	MU1103	પિલારી અને સંચારી ગીતમાં ગાય છે. વગાડે છે.
<ul style="list-style-type: none"> અકારા, ઉકાર, ઈકાર, ઓકારા અને હુંકારની તમામ કસોટીને ગાઓ. ઉદા. તરીકે, ઉપરના તમામ સ્વર પ્રકારોને ‘અ’, ‘ઉ’, ‘ઈ’, ‘ઓ’ અને ‘હું’ ધ્વનિનો ઉપયોગ કરીને ગાઓ. 	MU1104	રાગ બિલહારી, શંકરભરનમ અને કલ્યાણીમાં સ્વરજાતિ/જાતિસ્વરમ ગાય છે/વગાડે છે.
<ul style="list-style-type: none"> આ જ અભ્યાસને અન્ય સંપૂર્ણ રાગોમાં ગાઓ - જેમકે, શંકરભરણમ, કલ્યાણી, ખારહરપ્રિયા, સિમહેન્દ્ર મધ્યમ વગેરે. 	MU1105	આદિ તાલમાં તનાવર્ણમ્ ગાય છે/વગાડે છે.
<ul style="list-style-type: none"> રાગમાં આરોહ અને અવરોહ શીખો, જેમાં ગીતમની પણ તાલીમ આપવામાં આવેલી છે. 	MU1106	પુરનદરદાસા, અન્નામાયાર્ય અને ભદ્રચલમ રામદાસા દ્વારા રચિત સાદી કીર્તનમ રચનાઓ ગાય છે/વગાડે છે.
<ul style="list-style-type: none"> ગીતમના સ્વર અને સાહિત્ય ભાગને સમજો. 	MU1107	શ્રી ત્યાગરાજ, શ્રી મૃતુસ્વામી દિક્ષિતર, શ્રી શ્યામા શાસ્ત્રી અને મહારાજ સ્વાતિ તિરુનલ દ્વારા રચવામાં આવેલી કૃતિઓ ગાય છે / વગાડે છે. જેમાં વિવિધ તાલ જેવા કે - આદિ, રુપકમ, મિશ્ર ચાપુ અને ખાનડા ચાપુનો ઉપયોગ કરાયો છે.
<ul style="list-style-type: none"> સંપૂર્ણ ગીતમને તમામ 3 ગતિમાં ગાઓ. 	MU1108	મનોધર્મ સંગીતનાં વિવિધ પાસાં ગાય છે / વગાડે છે, જેમકે, આદિ અને રમકમ તાલમાં રાગ આલાપના અને કલ્પના સ્વર.
<ul style="list-style-type: none"> ગીતમને સાંકેતિક ભાષામાં લખો અને બંને સ્વરમ અને સાહિત્યમ વિશે તમારી નોટબુકમાં નોંધ કરો. 	MU1109	સંગીતના અન્ય પ્રકારો જેમ કે - પદમ, જવાલી અને તિલાનાની લાક્ષણિકતાઓ સમજે છે અને ગાય / વગાડે છે.
<ul style="list-style-type: none"> સ્વર શીખો અને તેને અનુરૂપ સ્વરજાતિના સાહિત્યને પણ શીખો. 	MU1110	વિવિધ લોક સંગીતનું વિશ્લેષણ કરે છે અને તેમને ગાય / વગાડે છે.
<ul style="list-style-type: none"> બંદિશની રચનાનું વિશ્લેષણ કરો. 	MU1111	આપેલા રાગમાં મનોધર્મ સંગીતનાં વિવિધ પાસાં અને સંગીત રચનાઓ વગેરે શીખે છે અને તેને ગાય/વગાડે છે.
<ul style="list-style-type: none"> ગીતમ અને સ્વરજાતિની બંદિશોનું નિરીક્ષણ કરો અને ત્યાર પછી બંદિશના આધારે તેમની વચ્ચે રહેલા તફાવતને જણાવો. 		
<ul style="list-style-type: none"> તમારા નિરીક્ષણોનો એક દસ્તાવેજ બનાવો અને તમારા વિચારોની વહેંચણી માટે તેને તમારા સહાધ્યાયીને આપો. 		
<ul style="list-style-type: none"> આદિ તાલમમાં એક વર્ણમના પૂર્વાગમ (પલ્લવી, અનુપલ્લવી અને મુક્તથી સ્વરમ)માં રહેલા સ્વર (ધાતુ) અને સાહિત્યમ (માતુ) વિશે જાણો અને તેનો બે ડિગ્રીની ગતિ સાથે અભ્યાસ કરો. 		

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)
<ul style="list-style-type: none"> ● વર્ણમના ઉત્તરાંગમ (ચરણમ અને ચિટ્ટાઈ સ્વરમ)માં સ્વર વિભાગ (ધાતુ) વિશે શીખો અને સંપૂર્ણ વર્ણમનો બે ડિગ્રીની ગતિમાં અભ્યાસ કરો. ● વર્ણમનાં વિવિધ અંગોનાં નામ તમારી નોટબુકમાં નોંધો. ● આ વર્ણમના સંગીતકારનું નામ શોધો. ● સંગીતકાર વિશે કેટલીક પાયાની માહિતી એકઠી કરો અને એ જ સંગીતકારની બીજી રચનાઓ જુઓ તથા તેમની માહિતી તમારી નોટબુકમાં નોંધો. ● ગીત અને તેના અર્થ દ્વારા એક સંગીત રચના વિશે સમજ કેળવો. ● કીર્તનમાં વિવિધ અંગે વિશે લખો અને અત્યાર સુધી તમે શીખેલા સંગીતના વિવિધ પ્રકારથી તે કેવી રીતે અલગ પડે છે તેનું વિશ્લેષણ કરો. ● આ સંગીતકારોની રચનાઓની બંદિશોની સરખામણી કરો અને તેમાં રહેલા તફાવતને નોંધો, જો કોઈ હોય તો. ● કર્ણાટકી સંગીતના આ અગ્રણી સંગીતકારો દ્વારા રચવામાં આવેલી 4 જુદી જુદી રચનાઓ વિશે જાણો. ● ગીતોના અર્થ સમજો. ● આ સંગીતકારો દ્વારા તેમની રચનાઓમાં જ જુદા-જુદા સુશોભિત અંગોનો ઉપયોગ કરાયો હોય તેને શોધો અને લખો - જેમ કે, સંગાતીસ, સ્વરઅક્ષરાસ, ચિટ્ટાઈ સ્વરમ, સ્વર સાહિત્યમ, વિવિધ પ્રકારની મુદ્રાઓ વગેરે. ● આ સંગીતકારોની રચનાઓના વિવિધ ઘટકો જેમકે બંદિશ, સંગીતની સામગ્રી, ભાષા વગેરેનું વિશ્લેષણ કરો. ● રાગનો વિગતવાર અભ્યાસ કરતા સમયે તેના મહત્વપૂર્ણ ઘટકો જેમકે, વાદી અને સંવાદી સ્વર વગેરેને ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું શીખવાડો, આ સાથે જ જનતા સ્વર, ધાતુ સ્વર વગેરેનો પ્રયોગ કરવાનું પણ વિદ્યાર્થીઓને શીખવાડો. ● રાગના અભ્યાસ દરમિયાન રાગ આલાપની પ્રક્રિયા શીખો. ● આપેલા તાલનાં કલ્પના સ્વરને ગાવાની પદ્ધતિનો 	

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>અભ્યાસ કરો.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● કલ્પના સ્વરનો અભ્યાસ કરતી સમયે સાદી સ્વર પદ્ધતિઓ/તીરમનમ અને કોરવાઈને સામેલ કરવાનું શીખો. ● આ ક્ષેત્રના નિષ્ણાતોને સાંભળો અને મનોધર્મના વિવિધ પાસાંને શીખવાડતા સમયે તેમની રચનાત્મક ક્ષમતાઓ વધારો. ● ગીતના શબ્દોનો સંપૂર્ણ અર્થ સમજ્યા પછી સંગીત રચનાઓ શીખો. ● પદમ અને જવાલી સંગીતના પ્રકારો વચ્ચેના તફાવતને શીખવાડો. ● તિલાના સંગીતના પ્રકારમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી વિવિધ ધૂનો પ્રત્યે ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. ● પદ્મ અને તિલાનાના સંગીતમય અને નૃત્ય આધારિત પ્રસ્તુતિકરણ સમયે તેમને પ્રસ્તુત કરવાની પદ્ધતિના તફાવતનું વિશ્લેષણ કરો. ● આપણા દેશના વિવિધ ભાગમાં પ્રચલિત સંગીતનો ખ્યાલ મેળવવા માટે વિવિધ પ્રદેશોના સંગીતને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. ઉદા. તરીકે કોઈ એક વિસ્તારનું લોક સંગીત, પ્રાર્થના ગીત, રિવાજોનું સંગીત વગેરે. ● તમારી માતૃભાષાના જન્મ, લગ્ન, તહેવારો આધારિત કોઈપણ બે લોકગીત શીખો. ● અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીતના પ્રકારો જેમકે, ભજન, દેશભક્તિ ગીત, પ્રાર્થના ગીત વગેરે શીખો. ● એક ગીતમાં રહેલા શબ્દોનો અર્થ શોધી કાઢો, તેની બોલીને જાણો અને તેના વિષયનું વિશ્લેષણ કરો. ● આવા ગીતો સાથે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતા વિવિધ લોકવાદ્યો વિશે માહિતી એકઠી કરો. ● અહીં આપેલા વિવિધ રાગનો અભ્યાસ કરતા સમયે આરોહમ/અવરોહમ અને અન્ય મહત્વનાં ઘટકોનો અભ્યાસ કરો - હંસધ્વનિ, ભૈરવી, ખારહરપ્રિયા, કલ્યાણી, કમ્બોજી, બિલાહરી, મધ્યામવતી, અરાભી, આનંદભૈરવી, કનડા, ધ્યાનસી, વસન્ત, સિમ્હેન્દ્ર મધ્યમ. કોઈપણ રચના શીખતા પહેલાં મોહમનમ અને શંકરભરનમ. 		

કર્ણાટકી સંગીત

ઘોરણ-11 : કંઠ્ય અને વાદ્ય : સૈદ્ધાંતિક (Theory)

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રીતે કે સમુહમાં તક આપી શકાય અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે, તેઓ...</p> <ul style="list-style-type: none"> આપેલા નિયમોની સરખામણી કરો, તેમને પ્રયોગાત્મક ભાગ સાથે સાંકળવા અને નીચે આપેલાં ઉદાહરણો સાથે તેમને પરિભાષિત કરાવવા. <ul style="list-style-type: none"> સંગીત શાસ્ત્રીય સંગીત : હિન્દુસ્તાની અને કર્ણાટકી અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીત સુગમ સંગીત લોક સંગીત તકનિકી સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરાવવો: ધ્વનિ, નાદમ, સ્વરમ, સ્વસ્થાનમ, શ્રુતિ, સ્થાયી, ગમકમ, રાગમ, મેલમ, લયમ, તલમ, વાદી, સંવાદી, વિવાદ, અનુવાદી, અમસા-ન્યાસા, જાતિ, ધાતુ, માતુ સંગીતનાં વિવિધ પાસાંને શીખવાડતા સમયે આ સિદ્ધાંતને સાંકળો અને તેને અમલમાં મૂકાવો. ગ્રામ-મુરચના અને જાતિ વ્યવસ્થાથી માંડીને અત્યાર સુધી રાગ શબ્દની ઉત્ક્રાંતિના કાળક્રમને સમજાવો. ઉદાતા, અનુદાતાથી શરૂ કરીને વર્તમાનના સપ્ત સ્વર સુધીના સ્વરના વિકાસના વિવિધ તબક્કા જાણો અને સમજો. જુદા-જુદા કાળમાં રાગની રચના ક્યારે અને કેવી રીતે થઈ હતી તે જાણો અને તેમને વર્ગીકૃત કરો. લક્ષણગ્રંથ - જેમ કે, સિલપ્પડીકરમ, નાટ્યશાસ્ત્ર, સંગીત રત્નકારા અને ચતુરદંડી પ્રકાશિકા વગેરેમાં આપવામાં આવેલી સંગીત પદ્ધતિઓની વિગતો પ્રાપ્ત કરો. ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતને ક્યારે અને કેવી રીતે બે સંગીત વ્યવસ્થા - કર્ણાટકી અને હિન્દુસ્તાની (જે આજે પ્રચલિત છે)માં વહેંચવામાં આવ્યું તેના અંગેની વિગતો એકઠી કરો. ભક્તિ ચળવળ અને તેણે કેવી રીતે ભજન સંપ્રદાયના વિકાસનો માર્ગ પ્રસસ્થ કર્યો તેનાં અંગે વાંચો. મેલ, ખ્યાલની ઉત્ક્રાંતિ અને 72 થાટની યોજનાના 	<p>MU1101</p> <p>MU1102</p> <p>MU1103</p> <p>MU1104</p> <p>MU1105</p> <p>MU1106</p> <p>MU1107</p> <p>MU1108</p> <p>MU1109</p> <p>MU1110</p>	<p>વિદ્યાર્થી...</p> <p>સંગીતના વિવિધ પ્રકારોમાં રહેલા સૌંદર્ય શાસ્ત્રની પ્રશંસા કરે છે.</p> <p>સંગીતના વિવિધ પ્રકારો વચ્ચેનો તફાવત રજૂ કરે છે, જેમ કે,</p> <ul style="list-style-type: none"> શાસ્ત્રીય સંગીત અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીત સુગમ સંગીત લોક સંગીત અત્યાર સુધી જે શીખ્યું છે તેમની તુલના કરે છે અને તેના વિશે લખે છે. <p>કર્ણાટકી સંગીતના તકનિકી સિદ્ધાંતોને પરિભાષિત કરે છે.</p> <p>રાગોની ઉત્ક્રાંતિની સમજૂતી રજૂ કરે છે અને સંગીતના વિવિધ લક્ષણગ્રંથોમાં રહેલી વિગતોનો સાર યાદ કરે છે.</p> <p>ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતના વિકાસના વિવિધ તબક્કાઓનો અભ્યાસ કરે છે અને સમજે છે.</p> <p>રાગોનું વર્ગીકરણ કરે છે અને તેમની લાક્ષણિકતાઓ ઓળખે છે.</p> <p>કર્ણાટકી સંગીતમાં ઉપયોગમાં લેવાતા મહત્વના તાલને સમજે છે. યોગ્ય અંગોનો ઉપયોગ કરીને તમામ સપ્ત તાલની ગણતરી કરે છે.</p> <p>સંગીતનાં વિવિધ પ્રકારોને ઓળખે છે અને વર્ણનમના સંકેતો જણાવે છે.</p> <p>સંગીતનાં વાદ્યોના વર્ગીકરણ પાછળ રહેલા સિદ્ધાંતોને સમજે છે અને તેમને ગણિત અને ભૌતિક શાસ્ત્ર સાથે સાંકળે છે.</p> <p>સંગીતની દુનિયામાં વિવિધ સંગીતકારોના યોગદાનની પ્રશંસા કરે છે.</p>

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>વિકાસ અંગે માહિતી એકઠી કરો.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● જનક અને જન્ય રાગ વચ્ચેના તફાવતને સમજો. ● જન્મ રાગનાં વિવિધ વર્ગીકરણ શીખો. ● અભ્યાસક્રમમાં આપવામાં આવેલા દરેક રાગનું તેની લાક્ષણિકતાઓ (લક્ષણ) સાથે વર્ણન કરો. ● 72 થાટની યોજના સાથે ભૂત સંખા અને ક્તપયદી સિદ્ધાંતને સાંકળો અને અમલમાં મૂકો. ● પાયાના તમામ 7 તાલની બંદિશ જાણો (સુલાદી સપ્ત તાલ) ● તાલના શાદનગાસ નામને ઓળખો. ● પ્રત્યેક 7 તાલમાં રહેલી જુદી જુદી ૫ જાતિના આધારે પાયાના 7 તાલમાંથી તમામ 35 તાલનું જ્ઞાન મેળવો. ● ખાનડા અને મિશ્ર ચાપુ તાલની બંદિશ અને તેની ગણતરી પદ્ધતિને સમજો. ● સુલાદી સપ્ત તાલ અને ચાપુ તાલ વચ્ચેનો તફાવત જણાવો. ● પ્રત્યેક સંગીતના પ્રકારની મૂળભૂત બંદિશ (માળખું) સમજો. ● આ પ્રકારોમાં રહેલા વિવિધ અંગો ઓળખો અને તેમનાં નામ જણાવો. ● આ તમામ પ્રકારોને તેમની બંદિશ, ભાવાત્મક સામગ્રી અને તેમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી ભાષાના આધારે તેમના વચ્ચે રહેલો તફાવત શોધી કાઢો. ● કલ્પિતા અને કલ્પના (મનોધર્મ) સંગીતના પ્રકારોનું વર્ગીકરણ કરો અને સંગીતનો કયો પ્રકાર કયા વર્ગ હેઠળ આવે છે તે સમજો. ● સંકેતના તમામ ચિન્હોનો ઉપયોગ કરીને વિવિધ અંગોનું વર્ણન કરતા વર્ણમ સાંકેતિક પદ્ધતિમાં લખવાનું શીખો. ઉદા. તરીકે, તાલની બંદિશના ભાગલા, સ્વરનું સ્થાયી સ્વરૂપ વગેરે. ● ભારતીય સંગીત વાદ્યોનું વર્ગીકરણ જાણો. <ul style="list-style-type: none"> - તંતુ-તંતુ વાદ્યો - અવનદ્ય-થાપ મારવાના વાદ્યો - સુષિરા-પવન (ફૂંકથી) વાગતા વાદ્યો - ધન-ધાતુના વાદ્યો (ઉદા. તરીકે-તાનપુરા, વીણા, વાયોલિન, સિતાર, 		

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)
<p>સરોદ, ગિટાર, ગોટુ વાદ્યમ, એસરાજ, વાંસળી, હાર્મોનિયમ, મૃદંગમ, ઘટમ, તબલા, પખવાજ વગેરે.)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● સંગીતનાં વાદ્યોની સંરચના અને ડિઝાઈન, તેમાંથી ધ્વનિ ઉત્પન્ન થવાની પ્રક્રિયા પાછળ રહેલા પાયાના વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતોને સમજો. ● વિદ્યાર્થીઓ પાસે સંગીતના સાધનોમાં ગણિત અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓના મહત્ત્વ સંબંધિત એક પ્રોજેક્ટ તૈયાર કરાવો. (MI નાં ગાણિતિક પરિમાણો અને અવાજના ઉત્પાદન પાછળ રહેલો તર્ક) ● સંગીતના સાધનોનું માખળું સમજવા અને ગણિત તથા ભૌતિક વિજ્ઞાન સાથેના તેમનાં સંબંધને સમજાવવા માટે સંગીતના વાદ્યોનાં ચિત્રો દોરાવો. ● કર્ણાટકી સંગીતના જાણીતા સંગીતશાસ્ત્રીઓ અને સંગીતકારોનાં જીવનચરિત્રોનો ટૂંકો અભ્યાસ કરો. <ul style="list-style-type: none"> - ત્યાગરાજ - મુત્તુસ્વામી દિક્ષિતર - શ્યામા શાસ્ત્રી - સ્વાતી તિઉનલ - પુરંદરદાસા - નારાયણ તીર્થ - ભદ્રચલા રામદાસ - જયદેવ - એમ.એસ.સુબ્બુલક્ષ્મી - લાલગુડી જી. જયરામન - પાલઘાટ ટી.એસ. મની અચ્ચર - અરિયાકુડી રામાનુજ અચ્ચંગર - વિષ્ણુ નારાયણ ભાતકંડે - મિયાં તાનસેન - વિષ્ણુ દિગંબર પાલુસકર - બિસ્મિલ્લાહ ખાન - પંડિત ભીમસેન જોશી - ઉસ્તાદ અલ્લાહ રખા - ધનમ્મલ - ટી.આર.મહાલિંગમ - પુડુકોટ્ટા દક્ષિણામુર્તી પિલ્લઈ - ટી.એન. રાજરત્નમ પિલ્લઈ - પ્રો. પી. સામ્બા મૂર્તી ● કર્ણાટકી સંગીતમાં આ તમામ લોકોનાં યોગદાનને સમજો. 	

કલાટિકી સંગીત

દોરણ-12 : કંઠ્ય અને વાદ્ય : ક્રિયાત્મક (પ્રાયોગિક - Practical)

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<p>વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રીતે કે સમૂહમાં તક આપી શકાય અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે, તેઓ...</p> <ul style="list-style-type: none"> આપેલી તમામ કસોટીઓ શીખો અને તેમને 3 ડિગ્રીની ગતિમાં ગાવાનો અભ્યાસ કરો. આ તમામ કસોટીઓને અકારા, ઉકાર, ઈકાર, ઓકારા અને હુંકારની તમામ અભ્યાસને ગાઓ. ઉદા. તરીકે, ઉપરના તમામ સ્વર પ્રકારોને 'અ', 'ઉ', 'ઈ', 'ઓ' અને 'હું' ધ્વનિનો ઉપયોગ કરીને ગાઓ. આપવામાં આવેલા રાગોની આરોહનમ/અવરોહનમ અને અન્ય મહત્વની વિગતો શીખો. સંપૂર્ણ રાગની તમામ કસોટીઓનો અભ્યાસ કરો - જેમકે, પન્તુવરાલી, તોડી, કિરવાણી વગેરે. અગાઉ શીખેલા ગીતમમાં આરોહનમ અને અવરોહનમ શીખો. ગીતમમાં રહેલા સ્વર અને સાહિત્યના ભાગને શીખો. સંપૂર્ણ ગીતમને 3 ડિગ્રીની ગતિમાં ગાઓ. તમારી નોટબૂકમાં ગીતમને સાંકેતિક ભાષામાં લખો અને સાથે જ તેને સંલગ્ન સ્વરમ અને સાહિત્યમનું પણ વર્ણન કરો. લક્ષણગીતમમાં આપેલી રાગ વિશેની વિગતોની નોંધ કરો. સ્વર વિશે જાણો અને તેને અનુકૂળ સાહિત્યમ અને સ્વરજાતિ વિશે માહિતી મેળવો. બંને રચનાઓની બંદિશનું વિશ્લેષણ કરો. જાતિસ્વરમ અને સ્વરજાતિ વચ્ચે રહેલા તફાવતનું ધ્યાનપૂર્વક નિરીક્ષણ કરો અને તેમની બંદિશ વચ્ચે રહેલા તફાવતને જણાવો. તમારા નિરીક્ષણોનો એક દસ્તાવેજ બનાવો અને તમારા વિચારોની વહેંચણી માટે તેને તમારા સહાધ્યાયીને આપો. આદિ તાલમમાં એક વર્ણમના પૂર્વાગમ (પલ્લવી, અનુપલ્લવી અને મુક્તથી સ્વરમ)માં રહેલા સ્વર (ધાતુ) અને સાહિત્યમ (માતુ) વિશે જાણો અને તેનો બે ડિગ્રીની ગતિ સાથે અભ્યાસ કરો. વર્ણમના ઉત્તરાંગમ (ચરણમ અને ચિટ્ટાઈ સ્વરમ)માં સ્વર વિભાગ (ધાતુ) વિશે શીખો અને સંપૂર્ણ વર્ણમનો બે ડિગ્રીની ગતિમાં અભ્યાસ કરો. 	<p>MU1101</p> <p>MU1102</p> <p>MU1103</p> <p>MU1104</p> <p>MU1105</p> <p>MU1106</p> <p>MU1107</p> <p>MU1108</p> <p>MU1109</p> <p>MU1110</p> <p>MU1111</p> <p>MU1112</p>	<p>વિદ્યાર્થી...</p> <p>સાત સ્વર અને વિવિધ પાયાના અભ્યાસ ગાય છે/વગાડે છે, જેમકે, મયમલવાગોવલા રાગમાં મંદરા સ્થાયી વારિસાઈ, તારા સ્થાયી વારિસાઈ અને સપ્ત તાલ અલંકાર.</p> <p>નીચે આપેલા રાગની બંદિશો અને તેના સિદ્ધાંતોને સમજે છે - પંતુવરલી, તોડી, નાત, ગૌલા, વરાલી, શ્રી, સાવેરી, મુખારી, કેદારગૌલા, પુર્વીકલ્યાણી, કીરાવણી, રીતીગૌલા, સુરાતી</p> <p>સંચારી ગીતમ્સ અને લક્ષણ ગીતમ્સ ગાય છે/વગાડે છે.</p> <p>સ્વરજાતિ/જાતિ સ્વરમ ગાય છે/વગાડે છે.</p> <p>રાગ અભોગી, કલ્યાણીમાં તના વર્ણમ તથા રાગ આદિ તાલ અને એક વર્ણમમાં બિલાહારી ગાય છે/વગાડે છે.</p> <p>પુરંદરદાસા, નારાયણ તીર્થ અને અન્નામાચાર્ય દ્વારા રચિત ઉત્સવ સંપ્રદાય કિર્તનમ/તરંગમ/દિવ્યાનમ કિર્તનમ ગાય છે/વગાડે છે.</p> <p>શ્રી ગોપાલકૃષ્ણ ભારતી, શ્રી ત્યાગરાજા, શ્રી મુતુસ્વામી દિક્ષીતર, શ્રી શ્યામા શાસ્ત્રી અને મહારાજ સ્વાતી તિરુનલદ્વારા રચિત અદ્યતન કૃતિઓ ગાય છે/વગાડે છે.</p> <p>મનોધર્મ સંગીતની વિવિધ શાખાઓ ગાય/વગાડે છે, જેમકે, રાગ આલાપના નિરાવલ, આદીમાં કલ્પના સ્વર, રૂપકમ અને ચાપુ તલાસ, આદીમાં આરટીપી અથવા ખાનડા ત્રીપુતા તાલમ.</p> <p>પદમ, જવાલી અને તિલાના જેવા સંગીતના અન્ય પ્રકારોની લાક્ષણિકતાઓ સમજે છે અને તેમને ગાય/વગાડે છે.</p> <p>લોક સંગીતનું વિશ્લેષણ કરે છે અને તેને ગાય/વગાડે છે.</p> <p>રાષ્ટ્રગીતમાં રહેલા સ્વર, તાલનો અર્થ સમજે છે અને ગાય/વગાડે છે. રાષ્ટ્રીય મહત્વને સમજવા માટે આ ગીતનો ઇતિહાસ જાણે છે.</p> <p>તાનપુરાના વિવિધ ભાગોને ઓળખે છે અને તેના ધૂન કેવી રીતે વગાડવી તેને શીખે છે.</p>

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<ul style="list-style-type: none"> ● આદિ તાલ અને આદી તાલ વર્ણમ વચ્ચે રહેલા તફાવતને ઓળખો અને તેમની બંદિશ વચ્ચે રહેલા તફાવતનું વિશ્લેષણ કરો. ● વર્ણમનાં વિવિધ અંગોના નામ તમારી નોટબૂકમાં નોંધો. ● તમે શીખેલા વર્ણમ સંગીતકારો વિશે માહિતી શોધ અને તેમનાં નામ લખો. ● સંગીતકારો વિશે કેટલીક પાયાની માહિતી એકઠી કરો અને એ જ સંગીતકારની બીજી રચનાઓ જુઓ તથા તેમની માહિતી તમારી નોટબુકમાં નોંધો. ● ગીત અને તેના અર્થ દ્વારા એક સંગીત રચના વિશે સમજ કેળવો. ● ઉત્સવ સંપ્રદાય કીર્તનમ/તરંગમ/દિવ્યનમ કીર્તનમના વિવિધ અંગોના નામ લખો અને પ્રત્યેક પ્રકાર એકબીજાથી કેવી રીતે અલગ પડે છે તેનું વિશ્લેષણ કરો. ● કર્ણાટકી સંગીતના સમકાલીન સંગીતકારો દ્વારા રચવામાં આવેલી પ જુદી જુદી રચનાઓ વિશે જાણો, જેમાં વિવિધ કૃતિઓનો સમાવેશ હોઈ શકે છે - જેમકે, ધન રાગ પંચરત્ન, નવરાગ કૃતિ, કમલંબ નવવર્ણ કૃતિ, નવરાત્રિ કૃતિ વગેરે. ● ગીતોનાં અર્થ સમજો. ● આ સંગીતકારો દ્વારા તેમની રચનાઓમાં જે જુદા જુદા સુશોભિત અંગોનો ઉપયોગ કરાયો હોય તેને શોધો અને લખો - જેમ કે, સંગાતીસ, સ્વરઅક્ષરાસ, ચિટ્ટાઈ સ્વરમ, સ્વર સાહિત્યમ, વિવિધ પ્રકારની મુદ્દાઓ વગેરે. ● રાગનો વિગતવાર અભ્યાસ કરતા સમયે તેનાં મહત્વપૂર્ણ ઘટકો જેમકે, વાદી અને સંવાદી સ્વર વગેરેને ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું શીખવાડો, આ સાથે જ જનતા સ્વર, ધાતુ સ્વર વગેરેનો પ્રયોગ કરવાનું પણ વિદ્યાર્થીઓને શીખવાડો. ● રાગના અભ્યાસ દરમિયાન રાગ આલાપના પ્રક્રિયા શીખો. ● સંગીતરચનાના એક વિશેષ ભાગ તરીકે નિરાવલને ગાવાની પ્રક્રિયાને સમજો. ● આપવામાં આવેલા તાલમમાં કલ્પના સ્વર ગાવાની પદ્ધતિ શીખો. 		

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<ul style="list-style-type: none"> ● કલ્પના સ્વર ગાતા સમયે સાદા સ્વરની પદ્ધતિઓ/તીરમનમ અને કોરવાઈનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે શીખો. ● આદિ અથવા કનડા ત્રિપુતા તાલમમાં પલ્લવી રાગના ઉપયોગને શીખો. ● આ ક્ષેત્રના નિષ્ણાતોને સાંભળો અને મનોધર્મના વિવિધ પાસાને શીખવાડતા સમયે તેમની રચનાત્મક ક્ષમતાઓ વધારો. ● ગીતના શબ્દોનો સંપૂર્ણ અર્થ સમજ્યા પછી સંગીત રચનાઓ શીખો. ● પદમ અને જવાલી સંગીતના પ્રકારો વચ્ચેના તફાવતને શીખવાડો. ● તિલાના સંગીતના પ્રકારમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી વિવિધ ધૂનો પ્રત્યે ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. ● પદમ અને તિલાનાના સંગીતમય અને નૃત્ય આધારિત પ્રસ્તુતિકરણ સમયે તેમને પ્રસ્તુત કરવાની પદ્ધતિના તફાવતનું વિશ્લેષણ કરો. ● આપણા દેશના વિવિધ ભાગમાં પ્રચલિત સંગીતનો ખ્યાલ મેળવવા માટે વિવિધ પ્રદેશોના સંગીતને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. ઉદા. તરીકે કોઈ એક વિસ્તારનું લોક સંગીત, પ્રાર્થના ગીત, રિવાજોનું સંગીત વગેરે. ● તમારી માતૃભાષાના જન્મ, લગ્ન, તહેવારો આધારિત કોઈપણ બે લોકગીત શીખો. ● અર્ધશાસ્ત્રીય સંગીતના પ્રકારો જેમકે, ભજન, દેશભક્તિ ગીત, પ્રાર્થના ગીત વગેરે શીખો. ● એક ગીતમાં રહેલા શબ્દોનો અર્થ શોધી કાઢો, તેની બોલીને જાણો અને તેના વિષયનું વિશ્લેષણ કરો. ● આવા ગીતો સાથે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતા વિવિધ લોક વાદ્યો વિશે માહિતી એકઠી કરો. ● વંદે માતરમ અને રાષ્ટ્રગીતમાં રહેલા શબ્દો, સ્વર, તાલ અને તેના ઇતિહાસની માહિતી મેળવો અને તેની નોંધ કરો. ● એક ભક્તિ ગીત અને બે પ્રાર્થના ગીતનું માળખું શું છે અને તાલ માટે કયા વાદ્યોનો ઉપયોગ કરાયો છે તે જાણો. ● આવા જ સ્વર વિસ્તાર ફિલ્મ સંગીત/સ્થાનિક ફિલ્મ સંગીત/લોક સંગીતમાં શોધો અને તેને તમારી નોટબૂકમાં નોંધો. 		

કર્ણાટકી સંગીત

ઘોરણ-12 : કંઠ્ય અને વાદ્ય : સૈદ્ધાંતિક (Theory)

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રીતે કે સમૂહમાં તક આપી શકાય અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ કે, તેઓ...	વિદ્યાર્થી...	
<ul style="list-style-type: none"> કર્ણાટકી સંગીતના તકનિકી સિદ્ધાંતો અને ખ્યાલોને સમજે છે. 	MU1101	કર્ણાટકી સંગીતના તકનિકી સિદ્ધાંતોને પરિભાષિત કરે છે.
<ul style="list-style-type: none"> જનક, જન્ય, વ્રજ્ય, વક્ર, ઘમકા, અરુદી, એડુપ્પા (ગ્રહ), પ્રબંધ, ગરમા, મુરચ્ચના, અક્ષરકલા, માત્રા, અન્ય સ્વર, વાદ્ય વૃંદ, વંદ ગાન, સંગીત કચેરી 	MU1102	વૈદિક કાળથી વર્તમાન સમય સુધીમાં સંગીતના ક્ષેત્રે થયેલી પ્રગતિ અને ઉત્ક્રાંતિની માહિતી એકઠી કરે છે અને તેની પ્રશંસા કરે છે.
<ul style="list-style-type: none"> સંગીતના પ્રકારો ગીતી, ગથ, ગાના અને પ્રબંધની ઉત્ક્રાંતિને શોધો. 	MU1103	રાગોનું વર્ગીકરણ કરે છે અને તેમની લાક્ષણિકતાઓ ઓળખે છે.
<ul style="list-style-type: none"> સંગીતના વાદ્યો તંતુ, સુષિર, અવનઘ અને ઘના વાદ્યનું મૂળ અને વર્ગીકરણ સમજો. 	MU1104	સંગીતની રચનાઓને સાંકેતિક ભાષાના સિદ્ધાંતો શીખે છે અને કૃતિને સાંકેતિક ભાષામાં લખે છે.
<ul style="list-style-type: none"> લક્ષણગ્રંથો જેમકે, સંગીત સંપ્રદાય પ્રદર્શિની, સ્વરમેલકલાનિધિ, રાગ વિબોધ, બૃહદદેશી, સંગીત સરમ્પ્રીતાનો ટૂંકો અભ્યાસ કરો. 	MU1105	કર્ણાટકી સંગીતમાં ઉપયોગમાં લેવાતા મહત્વના તાલને સમજે છે. યોગ્ય અંગોનો ઉપયોગ કરીને તમામ સપ્ત તાલની ગણતરી કરે છે.
<ul style="list-style-type: none"> ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતમાં વિદેશી સંગીત વાદ્યોને સામેલ કરવાનું કારણ જાણો. 	MU1106	શાસ્ત્રીય સંગીતનાં વિવિધ પ્રકારોને ઓળખે છે.
<ul style="list-style-type: none"> રાગના વર્ગીકરણની અન્ય પદ્ધતિઓ વિશે જાણો, જેમકે - 'ધન-નય-દેસ્ય' અને 'ઉપંગાભાષંગા'. 	MU1107	સંગીતના આરટીપી પ્રકારને વિગતવાર સમજે છે.
<ul style="list-style-type: none"> વેંકટમખી દ્વારા રચવામાં આવેલી અસમપૂર્ણ મેલા પદ્ધતિના સિદ્ધાંતો જાણો. 	MU1108	ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતમાં ઉપયોગમાં લેવાતા વિદેશી વાદ્યોને ઓળખે છે અને તેમની યાદી તૈયાર કરે છે.
<ul style="list-style-type: none"> અભ્યાસક્રમમાં આપવામાં આવેલા વિવિધ રાગોની મહત્વની લાક્ષણિકતાઓનું વર્ણન કરો. 	MU1109	ચાર-ગણા વર્ગીકરણ સિદ્ધાંતના આધારે સંગીતના વાદ્યોનું વર્ગીકરણ કરે છે.
<ul style="list-style-type: none"> સાંકેતિક ભાષામાં લખવા માટેના તમામ નિયમો જાણો. 	MU1110	સંગીતની દુનિયામાં વિવિધ સંગીતકારોના યોગદાનની પ્રશંસા કરે છે.
<ul style="list-style-type: none"> આપવામાં આવેલી કૃતિની કલા પ્રમાણ અને બંદિશને ઓળખો અને તેને સારી રીતે સાંકેતિક ભાષામાં લખો. 		
<ul style="list-style-type: none"> દેસાદી અને મધ્યદી તાલની બંદિશો સમજો અને ચાપુ તાલની વિવિધતાઓ સમજો. જેમાં તીસરા, ખાનડ, મિસરા અને સંકીર્ણ ચાપુનો સમાવેશ થાય છે. 		
<ul style="list-style-type: none"> આદી તાલથી તે કેવી રીતે અલગ છે તેનું વિશ્લેષણ રજૂ કરો. 		
<ul style="list-style-type: none"> સંગીતના વિવિધ પ્રકારોમાં રહેલા બંદિશ અને ગાયકી વચ્ચેના અંતરને સમજો, જેમકે, પદમ, જવાલી, તિલાના, કૃતિ, તિરુપ્પુગાઝ, વિરુત્તમ અને રાગમલિકા. 		
<ul style="list-style-type: none"> રાગમ-તનમ-પલ્લવીના પ્રસ્તુતીકરણની તકનિકી બાબતો જાણો. 		

સૂચિત શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા	અધ્યયન નિષ્પત્તિ (Learning Outcomes)	
<ul style="list-style-type: none"> ● પદ ગરભમ અથવા અરુડીના વિશેષ સંદર્ભને ધ્યાનમાં રાખીને પલ્લવીની બંદિશને સમજો. ● પલ્લવીનાં વિવિધ પ્રકારો જાણો, જેમકે - રેટ્ટાઈ પલ્લવી, રાગમલિકા પલ્લવી, તલામલિકા પલ્લવી વગેરે. ● ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવતા વિવિધ વિદેશી સંગીતનાં વાદ્યો, જેમકે વાયોલિન, મેન્ડોલિન, સેક્સાફોન, ક્લેરિનેટ, ગીટાર, કીબોર્ડની વિગતવાર માહિતી મેળવો અને તેનું મૂળ માળખું ઓળખો. ● કર્ણાટકી સંગીતના જાણીતા સંગીતકારો અને સંગીતશાસ્ત્રીઓના જીવનચરિત્રનો ટૂંકમાં અભ્યાસ કરો. <ul style="list-style-type: none"> - ભદ્રચલમ રામદાસ - ક્ષેત્રૈય્યા - નારાયણ તીર્થ - ગોપાલકૃષ્ણ ભારતી - અન્નામાચાર્ય - મહાવૈદનાથ અચ્ચર - પતનમ સુબ્રમણ્યમ અચ્ચર - રામાનંદ શ્રીનિવાસ અચંગર - મૈસૂર વાસુદેવાચાર્ય - હરિકૃષ્ણનલ્લુર મુથય્યા ભાગવતાર - મુસીરી સુબ્રમણ્યમ અચ્ચર - ચેમ્બાઈ વૈદનાથ ભાગવતાર - સેમાંગુડી શ્રીનિવાસ અચ્ચર - જી.એન. બાલાસુબ્રમણ્યમ - મૈસૂર દુરૈઈસ્વામી અચંગર - કરાઈકુડી સમસિવા અચ્ચર - કે.એસ. નારાયણસ્વામી - પલાની સુબ્રમણ્યમ પિલ્લઈ - તાંજોર વૈદનાથ અચ્ચર - દ્વારમ વેંકટસ્વામી નાયડુ - રાજમનિક્કમ પિલ્લઈ - પલ્લડમ સંજીવ રાવ - એમ. બાલામુરલીકૃષ્ણ ● આ સંગીતકારા દ્વારા કર્ણાટકી સંગીતમાં આપવામાં આવેલા યોગદાનને સમજો. 		